

de vroege negentiende eeuw); 1:5.000 historische overzichten van de stad binnen zijn pre-industriële begrenzing (dit betreft een reproductie van de plattegrond van Jacob van Deventer van circa 1560, kaarten van de stadsuitbreidingen en de middeleeuwse wijkenindeling, een reproductie van de vroegste negentiende-eeuwse stadsplattegrond met aanduiding van de bebouwing - in de derde aflevering (Zutphen) is de reproductie ook op deze vaste schaal afgedrukt, een belangrijke verbetering -, alsmede een los toegevoegde transparantkaart van de eerste kadastrale minuut; tenslotte 1:2.500 de algemene overzichtskaart (eveneens los) op basis van het vroeg-negentiende-eeuwse eerste kadastrale minuutplan (alleen Haarlem heeft op deze schaal nog een middeleeuwse straatnamenkaart).

De algemene overzichtskaart valt te beschouwen als het *pièce de résistance*. Hierop is met verschillende symbolen aangegeven welke topografische elementen aanwezig waren vóór 1560, tussen 1560 en circa 1830 en na die tijd. De catalogus geeft nadere historische informatie over de elementen. Er is steeds een vaste selectie die omvat: openbare gebouwen, verdedigingswerken, molens, geestelijke instellingen, liefdadigheidsinstellingen en oude waterwegen. Deze keuze houdt in dat bij de stelselmatige behandeling andere aspecten niet aan bod (kunnen) komen, bijvoorbeeld particuliere huizen, bedrijfsgebouwen, maar ook wegen en straten. Naast de vaste kaarten is in iedere aflevering een klein aantal reproducties van oude plattegronden en/of stadsgezichten opgenomen. Wat betreft de tekstgedeelten zijn de algemene inleidingen niet van gelijke kwaliteit. Het stuk over Haarlem is mij het best bevallen; de inleiding bij Amersfoort is goed; maar die bij Zutphen blijft naar mijn smaak nogal aan de oppervlakte. Bij de topografische ontwikkeling mist men in alle drie een systematische beschouwing over bijvoorbeeld de belangrijkste verkeerswegen in en rond de stad, de genese van het stratenplan (in de atlas van Haarlem wordt hierop het verst ingegaan), de ontwikkeling van het verkavelingspatroon. Hieraan zou misschien bij volgende afleveringen meer aandacht besteed kunnen worden. De beschrijving van de afzonderlijke elementen in de catalogus munt niet altijd uit door evenwichtigheid: nu eens is zij teleurstellend beknopt, dan weer onbegrijpelijk uitgebreid. Een stroomlijning hier zou bij volgende afleveringen de bruikbaarheid mijns inziens ten goede komen. Misschien zou dan ook het on-kartografische, want meerduidige 'links' en 'rechts' in de beschrijvingen door een aanduiding van de windrichtingen vervangen kunnen worden.

Zoals de atlassen nu uitgebracht worden, ligt de gebruikswaarde vooral bij het kaarten-deel, wat men bij een atlas natuurlijk ook mag verwachten. Daarin brengen zij iets wezenlijk nieuws en daarin zijn zij van groot belang voor onderzoeker en belangstellende. Het tekstdeel is daarmee vergeleken traditioneler en behoeft nog wel enige verbetering.

Herbert Sarfatij

1. G. van Herwijnen, 'Een nieuw instrument bij de beoefening van de stadsgeschiedenis', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, XV (1983) 298-304; *Idem*, 'Historische stedenatlas van Nederland. Probleemstelling, doel en werkwijze', in: C.M. Cappon, e.a., ed., *AdFontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft* (Amsterdam, 1984) 445-459.

G. Wildenbeest, *De Winterswijkse scholten. Opkomst, bloeien neergang. Een antropologische speurtocht naar het fatum van een agrarische elite* (Antropologische studies VU 4; Amsterdam: VU Boekhandel-Uitgeverij, 2e dr. 1984, xiv + 233 blz., f25,—, ISBN 90 6256 394 5).

RECENSIES

De historiserende antropologie heeft, denklijk als reactie op de structuralistische en functionalistische benaderingen, en zeker mede geïnspireerd door het werk van Norbert Elias, in Nederland tot vruchtbaar onderzoek geleid. Verscheidene interessante 'community studies' hebben we daaraan te danken. Wildenbeest heeft in dit boek - een bewerking van zijn doctoraalscriptie - als cultureel-antropoloog de specifieke historische ontwikkeling van machtsbalansen in de Achterhoek bestudeerd. Een groep niet-adellijke personen wist zich daar als landheren vrijwel een monopoliepositie te verwerven. De boerenbevolking leeft er tot het einde van de Republiek in de positie van 'horigen'. Slicher van Bath en P.G. Aalbers hebben zich met de sociaal-economische en juridische verhoudingen aldaar intensief beziggehouden. Wildenbeest heeft niet zozeer die horigheid als onderwerp gekozen. Hij was meer geïnteresseerd in de veranderende machtspositie van die heersende elite, de scholten. Speciaal het verlies van hun aanzien heeft hem geïntrigeerd.

De auteur die zich vrijwel uitsluitend baseert op gedrukte bronnen en literatuur, ontwaart in 'zijn' regio het fenomeen dat vanaf het begin van de zeventiende eeuw een geleidelijk toenemend aantal volgerechtigde hofgoedbewoners met de titel 'scholte' worden aangeduid (55). Deze moeten, meent hij, onderscheiden worden van de middeleeuwse schuiten en tegenscholten wier positie een andere is geweest dan die van de latere scholten. In de periode waarin Gelre tot de Republiek behoorde (Winterswijk in het ambt Bredevoorde was domein der Oranjes) deed zich een 'scholteniseringsproces' voor dat de auteur ziet 'als een functie van een veranderende lokale figuratie, waarbij een categorie horige holbewoners geleidelijk in goeden doen geraakte en zich steeds duidelijker ging onderscheiden van de rest van de Bredevoortse (Winterswijkse) bevolking' (56). De verklaring van de sprong voorwaarts der 'scholten' - snelle uitbreiding van hun grondbezit - is te zoeken in een specifiek samenspel van omstandigheden: de beschikbaarheid van een relatief groot surplus der hofgoederen, mogelijkheid en initiatief tot investeren in nijverheid en in handelsactiviteiten (linnenreders). Rationele grondaankopen, een uitgekende huwelijkspolitiek, en betrekkelijke politieke rust verschaften de nieuwe rijken macht en aanzien. Een adellijke levenswijze accentueerde en bevestigde het bewuste zelfbeeld.

Dat Wildenbeest 1860 als de markering van een omslagperiode ziet, zal weinigen verbazen. Opvallende constatering blijft wel dat de Bataafse en Franse Tijd vanuit cultureel-antropologisch oogpunt van weinig belang blijkt. Landbouwcrisis en industrialisatie hebben ook de Achterhoekse samenleving grondig veranderd. In de optiek van de auteur zijn het de opnemings van de onderzochte samenleving en haar economie in het nationale kader, die bepalend zijn geweest voor het machtsverlies van de scholtenfamilies. Hun oude dynamiek was niet opgewassen tegen landbouwcoöperatie en (algemeen) kiesrecht. Hun reactie op veranderingen, bijvoorbeeld ten aanzien van bedrijfsvoering, was conservatief. De scholten-eer, hun cultuur en mentaliteit vergden een aanpassing die zij niet konden opbrengen; zij zijn geen 'scholten' meer. Opkomst, bloei en neergang heeft Wildenbeest historisch-antropologisch proberen te verklaren. Het 'fatum' speelt daarbij als categorie geen rol; zelfs de tragiek ervan misschien niet. De auteur besluit zijn waardevolle studie - slechts door enkele kleine historische onjuistheden ontsierd - met de resultaten ervan in een wijdere context te plaatsen. Natuurlijk verwijst hij naar Barrington Moore's *Social Origins* (183-190). Opgemerkt zij tenslotte dat de auteur vermoedt dat zijn casus mogelijk een bevestiging kan bieden voor Wichers' theorie over de 'overherigheid' (182). We mogen hopen dat Wildenbeest de aangekondigde vervolgstudie op dit punt zal kunnen realiseren.

Van de hand van de auteur verscheen in de bundel A. Koster, e.a., ed., *Feest en ritueel in Europa. Antropologische essays* (Antropologische studies VU 3; Amsterdam, 1983) een

opstel over dezelfde regio 'Boerenbruiloften en scholtenbals. Opmerkingen over gelijkheid en ongelijkheid in Achterhoekse rites', 230-252.

A.H.Huussen jr.

MIDDELEEUWEN

J. Kuys, e.a., ed., *De Tielse kroniek. Een geschiedenis van de Lage Landen van de volksverhuizingen tot het midden van de vijftiende eeuw, met een vervolg over de jaren 1552-1566* (Amsterdam: Verloren, 1983, lxxi+ 199 blz., f56,—, ISBN 90 6550 004 9).

De stad Tiel neemt in de middeleeuwse geschiedschrijving een bijzondere plaats in. De beschrijving van de Tielse kooplieden door Alpertus van Metz is één van de meest geciteerde passages uit zijn werk geworden, en wanneer wij gissen over de verblijfplaats van deze schrijver, dan heeft Tiel de beste kansen. In dezelfde tijd beschrijft een Tielse geestelijke enkele wonderbaarlijke genezingen, die in de Walburgskerk aldaar hebben plaatsgevonden. Met Van Rij' zou men zelfs kunnen denken dat Alpertus en deze geestelijke één en dezelfde persoon zijn. Vier eeuwen later zijn de 'Annales Tielenses' op schrift gesteld - losse berichten, waaronder nogal wat over Tiel en omgeving. Uit dezelfde tijd dateert het 'Chronicon Tielense'. Een gedeelte van dit laatstgenoemde werk is thans uit het Latijn vertaald en, voorzien van een uitvoerige inleiding, uitgegeven. Met 'Chronicon Tielense' wordt een in het Tielse gemeentearchief bewaard handschrift aangeduid, dat een wereldkroniek, een relaas over Tielse wederwaardigheden over de jaren 1552-1566 door de pastoor van de Sint-Maartenskerk in Tiel, Peter van Teeffelen, en een topografische beschrijving van het Heilig Land (een bewerking van de 'Descriptio' van Burchardus de Monte Sion), door de schrijver van de wereldkroniek, bevat.

Zoals J.D. van Leeuwen met de Latijnse tekst in 1789 deed, beperken de uitgevers zich tot de weergave van het zesde boek van de wereldkroniek: de geschiedenis van de Lage Landen (zo luidt de titel letterlijk; in de praktijk is dat Utrecht, Holland en Gelre) en het zestiende-eeuwse vervolg. In dat laatste gedeelte treffen de - ook uit andere plaatsen bekende - grote kerkelijke bouwactiviteiten en luxueuze stoffering van het kerkinterieur in het midden van de zestiende eeuw, mogelijk gemaakt door giften van rijke lieden, die geen last lijken te hebben, dan wel profiteren van de eveneens gememoreerde hoge graanprijzen.

In de inleiding rekenen de auteurs definitief af met de tot nu toe gedane suggesties over de naam van de schrijver van de wereldkroniek. Het blijft bij een anoniem, een ontwikkelde leek, in zijn naaste omgeving bekend staand als iemand die veelvuldig de pen hanteert, woonachtig in Tiel en later in het nabijgelegen Uzendoorn. Zoals zovelen van zijn tijdgenoten is hij geïnteresseerd in wonderverhalen, kosmologische verschijnselen, maar ook - en dat is wat uitzonderlijker - in de wereld van de geleerden en in de verschillende kloosterorden, waarvan hij een systematisch overzicht geeft. Dat laatste heeft hij gemeen met de schrijver van de 'Annales Tielenses'. In zijn naaste omgeving gaat zijn belangstelling ook uit naar de dijkdoorbraken en dijkherstel.

Het laatste gedeelte van het zesde boek schrijft de anoniem op grond van eigen waarne-

1. In: *Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft* (Amsterdam, 1984) 83-94.